

Kriminālprocess un bērna vieta tajā

Krišjānis Rudzītis

Kriminālprocesa jēdziens

- Likumā kriminālprocesa definīcija nav sniegta
- No 2005. līdz 2009.gadam likumā bija definīcija «noziedzīgu nodarījumu izmeklēšana, kriminālvajāšana un krimināllietu iztiesāšana»
- Ā.Meikališa, K.Strada-Rozenberga:
  - «Kriminālprocesu definēt ir sarežģīti un zinātnē atzītā definīcija ir diezgan gara un dažādus komponentus aptveroša»;
  - «Likumā noteikta izmeklēšanas iestāžu, prokuratūras un tiesas (tiesneša) darbība, lai noskaidrotu, brīdinātu, ātri un pilnīgi atklātu noziedzīgus nodarījumus, noskaidrotu vainīgos un nodrošinātu likumu pareizu piemērošanu, lai katra persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, tiktu taisnīgi sodīta, bet neviens nevainīgais netiktu saukts pie kriminālatbildības un notiesāts, kā arī līdz ar šo darbību izveidojušās tiesiskās attiecības starp iestādēm un personām, kas piedalās procesā»
- Populārzinātniski varētu teikt, ka kriminālprocess ir «valsts noteikta kompetento amatpersonu darbība to gadījumu izskatīšanā, kuros ir runa par noziedzīgu nodarījumu»
- Visu kriminālprocesa jēdziena saturu pastarpināti nosaka likums

Normatīvā bāze

- Noziedzīgie nodarījumi ir izsmeļoši uzskaitīti Krimināllikumā
- Piemērojot Krimināllikumu, nozīme var būt speciālajiem normatīvajiem aktiem:
  - Likums «Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību»;
  - Ministru kabineta izdotie noteikumi par minimālo mēneša darba algu, kaitējumu apmēru kritērijiem atsevišķu kategoriju lietās, u.c.;
  - Virknei citu normatīvu aktu, it īpaši gadījumos, kad noziedzīga nodarījuma sastāvs ietver norādi uz kādas speciālās tiesību normas pārkāpumu
- Kriminālprocess tiek pamatā reglamentēts Kriminālprocesa likumā; pie tiesību avotiem minama arī Satversme un starptautiskās tiesību normas
- Kriminālprocesā var būt nozīme speciālajiem normatīvajiem aktiem:
  - Likums «Par policiju», Prokuratūras likums, «Par tiesu varu», Operatīvās darbības likums, Tiesu ekspertu likums, Aizturēto personu turēšanas kārtības likums, DNS nacionālās datu bāzes izveidošanas un izmantošanas likums, virkne Ministru kabineta izdoto noteikumu

Kriminālprocesuālās kārtības nozīme

- «Neviena persona netiek uzskatīta par vainīgu, kamēr tās vaina noziedzīga nodarījuma izdarīšanā netiek konstatēta šajā likumā noteiktajā kārtībā»
- Viens nevainīguma prezumpcijas aspekts - vienīgi Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā un konkrēta kriminālprocesa ietvaros ir iespējams konstatēt, ka persona ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā
- Nolūkā panākt personas notiesāšanu un sodīšanu vai citādu krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu ir nepieciešams strikti ievērot kriminālprocesuālo kārtību, savādāk vainīgais var palikt nesodīts vai arī var tikt sodīta nevainīga persona
- Likums piešķir plašas pilnvaras procesa virzītājam, nosakot, ka viņa likumīgās prasības ir obligātas ikvienai personai, kā arī paredzot dažāda veida sankcijas un virknē gadījumu arī kriminālatbildību par tādām darbībām, kas neveicina kriminālprocesa mērķa sasniegšanu

Procesa virzītājs

- Procesa virzītājs ir amatpersona vai tiesa, kas konkrētajā brīdī vada kriminālprocesu, un proti:
  - izmeklēšanā - izmeklētājs vai izņēmuma gadījumā prokurors;
  - kriminālvajāšanā - prokurors;
  - sagatavojot lietu iztiesāšanai, kā arī atsevišķos citos procesuālos «starpbrīžos» un pēc tiesas nolēmuma spēkā stāšanās - tiesnesis, kurš vada iztiesāšanu;
  - iztiesāšanas laikā - tiesas sastāvs
- Prokurors ir vienīgā persona, kura vienmēr piedalās visās procesa stadijās:
  - Uzrauga izmeklēšanu, tai skaitā izskata sūdzības par izmeklētāja vai izmeklētāja tiešā priekšnieka rīcību un lēmumiem, vai arī pats veic izmeklēšanu;
  - Veic kriminālvajāšanu;
  - Uztur valsts apsūdzību tiesā, tai skaitā virza apsūdzības pierādījumu pārbaudi;
  - Veic citas likumā noteiktās funkcijas (sankcionē neatliekamas darbības, piedalās ar sprieduma izpildi saistītu jautājumu izlemšanā, var uzsākt kriminālprocesu, izskata sūdzības par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu, u.c.)

Kriminālprocesa uzsākšana

- Vienīgais veids, kā «dot startu» iespējām likumā noteiktajā kārtībā noskaidrot notikušā apstākļus, savākt pierādījumus apsūdzībai, u.t.t.
- Kriminālprocesi uzsākt var tikai izmeklēšanas iestādē vai prokuratūrā
- «Laiks – kriminālprocesa ienaidnieks». Jo ilgāks laiks paiet no kāda notikuma līdz kriminālprocesa uzsākšanai, jo mazākas iespējas ir precīzi noskaidrot, kas īsti notika, iegūt pierādījumus, u.t.t.; laika gaitā pazūd noziedzīga nodarījuma pēdas un sašaurinās procesuālās iespējas
- Personu pienākums ziņot par noziedzīgu nodarījumu aplūkojamās kategorijas lietās ir reglamentēts neefektīvi (piemēram, nav paredzēta kriminālatbildība, ja persona neziņo par pavešanu netiklībā, vai ja par bērna izvarošanu neziņo vainīgā laulātais)
- Jebkurai iesaistītajai institūcijai, kurai rodas pamatotas aizdomas par noziedzīgu nodarījumu pret bērnu, vajadzētu nekavējoties ziņot par to tieši izmeklēšanas iestādei vai prokuratūrai, lai dažādu pārpratumu rezultātā nenovilcinātos ziņu iesniegšana policijā vai prokuratūrā

Bērna procesuālais statuss

- Kriminālprocesuālā izpratnē nav tāda procesa dalībnieka kā bērns vai nepilngadīgais, taču bērnam vai nepilngadīgajam var būt aizturētā, aizdomās turētā, apsūdzētā, cietušā, liecinieka u.c. procesuālais statuss
- Vienlaicīgi, Kriminālprocesa likumā atsevišķos gadījumos ir izvirzītas īpašas procesuālās prasības atkarībā no personas vecuma, piemēram:
  - Nepilngadīgā pratināšanas ilgums bez viņa piekrišanas vienā diennaktī nedrīkst pārsniegt sešas stundas, ieskaitot pārtraukumu;
  - Piecpadsmit gadu vecumu sasnieguša nepilngadīgā cietušā pārstāvis izmanto tiesības kopā ar savu pārstāvamo;
  - Procesuālo piespiedu līdzekli nevar piemērot mazgadīgai cietušajai personai
- Bērnam kriminālprocesa ietvaros pamatā ir tādas tiesības, kādas nosaka viņa procesuālais statuss (piemēram, cietušā tiesības) un viņa vecums
- Uz šo brīdi nesaskatu pamatu kriminālprocesa ietvaros uz bērnu attiecināt citos normatīvajos aktos noteiktās bērna tiesības, jo Kriminālprocesa likuma normas ir atbilstošas starptautiski atzītajām cilvēktiesībām un bērna tiesībām; konstatējot neatbilstību, būtu jāvēršas Satversmes tiesā

Bērns kā liecinoša persona

- Kriminālprocesa likumā stingri reglamentēta izmeklēšanas darbību veikšana, pratināšanas kārtība, nepilngadīgā pratināšanas īpatnības, u.c.
- Ja vien jautājums neapdraud bērna veselību, tad pierādījumu iegūšanas nolūkā bērnam pratināšanā ir jāuzdod visi nepieciešamie jautājumi, arī «nepatīkamie jautājumi», nebaidoties, ka tādējādi varētu tikt pārkāpts privātās dzīves noslēpums vai savādāk aizskartas bērna tiesības
- Faktiski jebkura iejaukšanās personas dzīvē ir atzīstama par attaisnotu, ja tā notiek likuma prasībām atbilstošas kriminālprocesuālās darbības gaitā un izvairīšanās no šādas iejaukšanās neļautu iegūt lietā būtiskus pierādījumus vai izpildīt citus svarīgus kriminālprocesa uzdevumus
- To, cik būtiski lietā ir tie vai citi pierādījumi, pamatā izvērtē procesa virzītājs; procesa virzītājam tas vienmēr jādara apzinīgi, lai nepieļautu nesamērību starp izmeklēšanas interesēm un procesā iesaistīto personu tiesībām un interesēm (piemēram, nedrīkst uzlikt personai smagus procesuālus pienākumus, lai iegūtu lietā maznozīmīgu pierādījumu)

Bērns kā liecinoša persona – turpinājums 1

- Tā kā aplūkojamās kategorijas lietās bērna liecības vienmēr ir būtisks pierādījums un parasti citu pierādījumu nav daudz, tad pratināšanā jāiegūst liecības, kuras ne vien atbilst likuma prasībām, bet kuras ir arī:
  - Maksimāli izsmeļošas, konkrētas, nepārprotamas un detalizētas;
  - Loģiskas; pratināšanas gaitā paradījušās pretrunas ir jāizskaidro «uz vietas»;
  - Maksimāli norāda uz vainīgās personas stāvokli, uztveri, attieksmi (piemēram, vai bērns pateica nepazīstamam vainīgajam savu vecumu; kāda satura sarunas notika starp bērnu un vainīgo; vai vainīgais grīļojās, neskaidri runāja; par netiklām darbībām, piemēram – kā piekļuva dzimumorgāniem, cik ilgi tos aiztika, vai šo darbību laikā kaut ko teica, u.c.)
- Tikai iepriekšminētajā veidā var iegūt liecības, kas ir:
  - Pēc iespējas ticamas kā pierādījums un pārbaudāmas, veicot papildu darbības;
  - Ļauj pēc iespējas iegūt vēl citus pierādījumus lietā un noskaidrot, kas patiesībā notika;
  - Sašaurina vainīgā iespējas izdomāt aizstāvības versijas (piemēram, ka pieskārās netīšām)
- Novirzes no šo kriminālistikas un pierādījumu kvalitātes prasību ievērošanas bieži var novest pie faktiski netaisnīga lietas iznākuma

Bērns kā liecinoša persona – turpinājums 2

- Starp likuma prasībām ļoti būtiska prasība ir tā, lai bērnam nekas netiek teikts priekšā, tai skaitā ar uzvedinošiem jautājumiem; lai šo prasību ievērotu, arī pašiem pratināšanas veicējiem ir jābūt objektīviem un jānorobežojas no pārlicības, ka viņi zina, kas ir noticis, ka bērns nemelo, ka bērns ir cietis tieši no konkrētās personas, u.tml.
- Ir perfekti jāievēro formas prasības, tai skaitā, ka protokolu kopumā un katru tā lappusi atsevišķi paraksta visas personas, kuras piedalījās darbībā
- Pratinot nepilngadīgo, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu, nereti tiek pieļauts procesuāls pārkāpums – nekādā veidā netiek risināts jautājums par tiesībām pratināšanā piedalīties vienam no nepilngadīgā likumiskajiem pārstāvjiem, pilngadīgam tuviniekam vai uzticības personai
- Prakse, ka bērna pratināšana tiek fiksēta videoierakstā, ir uzslavējama, jo tā novērš lielu daļu no iespējām apšaubīt bērna nopratināšanas procesuālo kārtību, metodes, u.c.

Bērns kā izpētei pakļauta persona

- Ja netiek noteikta tiesu psihiatriskā vai psiholoģiskā ekspertīze, tad būtiska nozīme kriminālprocesā ir psihologu atzinumiem (dokumentu formā)
- Psihologam, bez ekspertīzes sniedzot atzinumu par bērnu, vardarbības vai seksuālas izmantošanas faktu un tā sekām, jābūt īpaši objektīvam
- Attiecīgo kategoriju lietās vienmēr bez kavēšanās vajadzētu noskaidrot, vai 14 gadus nerasniegušās personas psihei vai tāda nepilngadīgā psihei, kas atzīts par cietušo no vardarbības, ko nodarījusi persona, no kuras cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, vai seksuālas izmantošanas, var kaitēt (1) atkārtota tieša pratināšana, (2) pratināšana ar psihologa starpniecību, (3) piedalīšanās pirmstiesas un (4) tiesas procesā, to norādot:
  - Tiesu psihiatriskās vai psiholoģiskās ekspertīzes atzinumā;
  - Psihologa paziņojumā, atbildot uz pieprasījumu, vai pēc paša psihologa iniciatīvas;
  - Kā psihologa papildinājums nepilngadīgā nopratināšanas protokola beigās
- Nevajadzētu kriminālprocesā pratināt ekspertus, psihologus, sociālos darbiniekus, ja tās pašas ziņas var iegūt dokumentu formā

Kriminālprocesa mērķa sasniegšana

- Arī gadījumos, kad cietušie ir psihiski slimas personas, noziedznieki, narkomāni, prostitūtas, vai tml., kriminālprocess ir jāveic, ievērojot visas Kriminālprocesa likuma un kriminālistikas prasības, kā arī labākās tradīcijas kriminālprocesu izmeklēšanā
- Bērna liecību ticamību vienmēr izvērtē, aplūkojot visus kriminālprocesa laikā iegūtos pierādījumus kopumā un savstarpējā sakarībā
- Lai kriminālprocesi tiktu izskatīti pēc iespējas ātrāk, par to normālu norisi jā rūpējas jau izmeklēšanas stadijā, tai skaitā piemērojot drošības līdzekļus visiem aizdomās turētajiem (noteikti ne uzturēšanos ārvalstīs), kā arī nelaujot tiem izbraukt no valsts tādēļ vien, ka viņi vēlas strādāt ārvalstīs
- Vainas atzīšana tiek ņemta vērā, nosakot sodu, bet nevar būt par iemeslu kādai īpašai pretīmnākšanai vainīgā vēlmēm pirmstiesas kriminālprocesā
- Likumīgu mērķi nevar sasniegt ar nelikumīgiem līdzekļiem

PALDIES PAR UZMANĪBU!